

บทที่ 5

สรุป และ วิเคราะห์

การเกิดโรคระบาด เป็นปัญหาที่คุกคามและบั่นทอนสุขภาพของคนไทยมานาน ดังปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์ในลักษณะต่าง ๆ อาทิ ตำนานพงศาวดาร แต่การบันทึกในสมัยโบราณนั้น จะบอกเพียงความรุนแรงของโรค และมักเรียกรโรคระบาดร้ายแรงซึ่งเกิดในระยะเวลาอันสั้น แต่ทำให้คนตายเป็นจำนวนมากว่า โรคห่า ซึ่งเมื่อมาถึงปัจจุบันนี้ นักประวัติศาสตร์ ตั้งคำถามกับโรคนี้ว่า โรคห่า หมายถึงโรคอะไร ระหว่างกาฬโรค อหิวาตกโรคหรือ ไข้ทรพิษ

ไข้ทรพิษ เป็นโรคที่ปรากฏในบันทึกทางประวัติศาสตร์ กล่าวถึงคนที่ออกฝีดาษ หรือออกทรพิษมึนตาย Terwiel จึงให้ข้อสังเกตว่าโรคห่าที่แท้จริงในสมัยโบราณ น่าจะเป็นไข้ทรพิษนี้เอง เพราะปรากฏว่าเกิดไข้ทรพิษครั้งใด คนตายเป็นจำนวนมาก นอกจากจะมีความรุนแรงแล้ว ไข้ทรพิษยังเป็นโรคที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยมาตลอด จนกระทั่งเมื่อมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งมี น.พ. บรัดเลย์ เป็นผู้มึนบทบาทสำคัญ ได้นำการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษเข้ามาเผยแพร่ การดำเนินการของหมอบรัดเลย์ในระยะแรกประสบความสำเร็จพอสมควร แต่ต่อมาเขาได้ทดลองจนประสบความสำเร็จ และได้ปลูกฝีให้กับราษฎรทั่วไป นับเป็นผลงานชิ้นแรกที่ทำให้ราชสำนักไทยในยุคนั้น ยอมรับการแพทย์แผนตะวันตก

อย่างไรก็ตาม งานของหมอบรัดเลย์ แม้จะได้รับความสำเร็จแต่การดำเนินงานยังไม่กว้างขวางนัก การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษจะประสบความสำเร็จ กว้างขวางขึ้นออกไปยังต่างจังหวัด เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงส่งข้าราชการไปดูงานหาพันธุ์หนองฝี และกลับมาตั้งโรงผลิตพันธุ์หนองฝีใช้เองในประเทศไทย ต่อมาในรัชกาลที่ 6 จะพัฒนามาเป็นสถานปัสตุรสภา สังกัดกรมพยาบาล กระทรวงมหาดไทย ในพ.ศ. 2456 การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษจะขยายออกไปยังต่างจังหวัดมากขึ้น จนกระทั่งมีการออกประกาศจัดการป้องกันไข้ทรพิษ พ.ศ. 2466

กำหนดให้แจ้งความเมื่อมีผู้ป่วยใช้ทรพิษเกิดขึ้น การระบาดของใช้ทรพิษในช่วงเวลาที่ศึกษา จะพบว่ายังคงมีอยู่สูง ทั้งนี้เพราะ เทคนิควิธีการยังมีข้อบกพร่อง และผู้ป่วยใช้ทรพิษได้รับการติดเชื้อโดยการติดต่อเข้ามาจากต่างประเทศ และผู้ป่วยเก่า ๆ ที่ยังมีเชื้ออยู่

การระบาดของใช้ทรพิษในภาคกลางระหว่างพ.ศ. 2440-2475 ไม่ปรากฏในรายงานโรคระบาดมากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการบันทึกจำนวนผู้มาปลูกฝี และรายงานว่าได้ทำการปลูกฝีที่ใดบ้าง อย่างไรก็ตามการระบาดของใช้ทรพิษเกิดได้ทุกพื้นที่ เพราะลักษณะของการติดต่อของโรคเกิดจากการติดเชื้อจากสะเก็ดหนองของผู้ป่วย ซึ่งอาจจะเดินทางไปยังที่ใดก็ได้ ต่างจากกาฬโรคที่มีลักษณะ เฉพาะของการติดโรคไปตามเส้นทางคมนาคม และอหิวาตกโรคที่มักติดต่อไปตามลำน้ำ

ในสมัยรัตนโกสินทร์ โรคห่ามีความหมายถึงผู้ป่วยที่มีการถ่ายอุจจาระอย่างรุนแรง สูญเสียน้ำและเสียชีวิตภายในเวลาอันรวดเร็ว ซึ่งต่อมาโรคห่านี้ จะมีความหมายเดียวกับอหิวาตกโรค ซึ่งปรากฏบันทึกการระบาดมากขึ้นในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง

การระบาดของอหิวาตกโรคมีความรุนแรงมาก ททำให้พลเมืองเสียชีวิตจำนวนมาก จะเห็นได้ว่า อหิวาตกโรคเป็นโรคระบาดที่สำคัญโรคหนึ่ง เพราะยังคงเป็นโรคระบาดร้ายแรงที่ต้องแจ้งความมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่ในช่วงเวลาที่ศึกษา ผู้ปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ทราบถึงวิธีการในการรักษาผู้ป่วยอหิวาตกโรค ซึ่งจะเสียชีวิตจากการสูญเสียน้ำในร่างกาย ดังนั้นวิธีการรักษาอย่างหนึ่งที่นำมาใช้คือ การให้น้ำเพื่อชดเชย ขณะเดียวกันก็ได้มียาของโอสถสภาและยาโคลโรดีน ซึ่งจะมีผลในการฆ่าเชื้อ นอกจากนี้ยังทราบถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคว่า เกิดจากการบริโภคน้ำที่ไม่สะอาด จากการที่ทราบสาเหตุ และวิธีการป้องกันในบางส่วน ททำให้เมื่อเกิดการระบาดของอหิวาตกโรคในสมัยนั้นลดความรุนแรงลง ผู้ปกครองจึง เน้นการป้องกันโรคเพิ่มขึ้น เนื่องจากการป้องกันโรคเป็นวิธีทางที่เหมาะสมกับงบประมาณในขณะนั้น ประกอบกับหากสามารถป้องกันการแพร่ระบาดของโรคได้ ก็จะสามารถลดอัตราการเสียชีวิตของพลเมือง ได้มากกว่าการรักษา

เมื่อเกิดการระบาดของโรคขึ้นแล้ว

ลักษณะการระบาดของอหิวาตกโรคในภาคกลาง มักจะระบาดไปตามลำน้ำ โดยเหตุที่สภาพภูมิประเทศของภาคกลางประกอบไปด้วยลำน้ำหลายสาย โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสำคัญ นอกจากนี้เมืองที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา อาทิเช่น กรุงเทพฯ ออยุธยา นครสวรรค์ มีลักษณะ เป็นเมืองที่มีการติดต่อระหว่างกันอยู่ตลอดเวลา โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง ประกอบกับลักษณะเฉพาะของเชื้ออหิวาตกโรค ซึ่งจะอยู่ในอุจจาระของผู้ป่วย ถ้ามีการถ่ายลงลำน้ำ เชื้อโรคจะไปตามน้ำไปยังเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ริมน้ำเหล่านั้น ซึ่งจะใช้น้ำในแม่น้ำลาลองในกิจวัตรประจำวัน อาทิเช่น อาบน้ำ ชักผ้า ล้างจาน เป็นต้น ทว่าก็มีโอกาสติดเชื่อได้ง่าย

จากการที่กรุงเทพฯ พัฒนาดนเองไปสู่การเป็นเมืองท่า และการพัฒนาการคมนาคมภายในประเทศ และการติดต่อกับต่างประเทศ ได้นำโรคใหม่เข้ามาสู่สังคมไทย ดังเช่นกรณีของกาฬโรค

กาฬโรคเกิดในกรุงเทพฯ ครั้งแรกใน พ.ศ. 2447 โดยที่ผู้ปกครองในชั่วรัชกาลที่ 5 ได้ตระหนักถึงความสำคัญ และเตรียมการป้องกันมาก่อนแล้ว แต่กาฬโรคก็เกิดขึ้น เนื่องมาจากการคมนาคมติดต่อระหว่างประเทศ โดยมีหนูและหมัดหนูเป็นพาหะของโรค ต้นเหตุของการระบาดในสยาม มักเกิดมาจกเส้นทางการค้าระหว่างประเทศในเอเชีย มักพบว่าโรคเกิดขึ้นในประเทศอินเดียติดต่อทางทะเลผ่านเข้ามายังสิงคโปร์ ภูเก็ต สมุทรปราการ และกรุงเทพฯ และผ่านมาทางบกโดยผ่านพม่า เข้ามายังจังหวัดตาก นครสวรรค์ และติดต่อมายังกรุงเทพฯ

นอกจากกาฬโรคจะติดต่อง่ายแล้ว ยังมีความรุนแรงมาก คนที่ได้รับเชื้อบางคนจะตายภายใน 1-2 วัน ในระยะแรกที่มีการเกิดโรคขึ้น จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่นักเมืองในยุคนั้นยังไม่คุ้นเคยกับโรคนี้ ดังปรากฏว่าในหลักฐานของทางราชการในระยะแรก เรียกโรคนี้ว่า "โรคแปลกปลาต" "ใช้ร้ายปลาต" ผู้ที่ตระหนักในความสำคัญของโรค และกระตุ้นให้ผู้ปกครองหาทางป้องกันจะเป็นชาวต่างประเทศ ซึ่งเคยพบความรุนแรงของโรคนี้มาก่อน

ในระยะแรก แม้ว่าผู้ปกครองจะเห็นความสำคัญของการระบาดของกาฬโรค แต่พลเมืองซึ่งยังไม่คุ้นเคยกับโรคนี้ ไม่เชื่อว่าโรคนี้จะติดต่อกันอย่างง่ายดาย ดังนั้นเมื่อรัฐพยายามจัดการ โดยการออกกฎหมายต่าง ๆ ปรับปรุงการบริหารงานของกรมพยาบาล และกรมสุขาภิบาล ทำให้พลเมืองหวาดวิตกกังวลที่เกิดจากข้อบังคับทางกฎหมาย มากกว่ากังวลจากการระบาดของโรค ทำให้การระบาดของกาฬโรคในช่วงเวลาที่ศึกษานี้ยังไม่ลดลง กาฬโรคจะลดลงภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อมีการใช้ ดี.ดี.ดี. ในการขจัดหมัดหนู และเมื่อมาถึงปัจจุบันนี้ไม่พบกาฬโรคในประเทศไทยมานานแล้ว

การระบาดของกาฬโรคในภาคกลางระหว่างพ.ศ. 2440-2475 จากการศึกษาพบว่านับตั้งแต่เกิดกาฬโรคครั้งแรกใน พ.ศ. 2447 2 ปีต่อมามีการระบาดออกไปสู่ต่างจังหวัด หลังจากนั้นพบการระบาดของกาฬโรคอย่างสม่ำเสมอในทุกปี ในระยะแรกจะมีความรุนแรงมาก ถ้าพบผู้ป่วยมักจะตายภายใน 1-2 วัน สันนิษฐานว่าโรคนี้ยังไม่มีการรู้จักแพร่หลาย เมื่อเจ้าหน้าที่จึงตรวจพบและมาพบแพทย์ จึงมักมีรายงานว่าตาย นอกจากนี้จากรายงานโรคระบาด การระบาดของกาฬโรคพบในกรุงเทพฯ มีมากติดต่อกุลกลามรวดเร็ว ถ้าอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกันมักจะติดโรคไปด้วย ดังจะพบในรายงานว่าผู้ป่วยมักพบอยู่ในบริเวณใกล้เคียง หรือบริเวณเดียวกัน อาทิเช่น การระบาดของกาฬโรคที่ตึกแดงในวัด เป็นต้น

ในภาคกลางนั้นกาฬโรคระบาดเข้าไปตามเส้นทางคมนาคม พิจารณาจากเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ เข้าไปยังนครสวรรค์แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2448 ต่อมาในพ.ศ. 2451 กาฬโรคซึ่งก่อนหน้านี้ยังไม่มียารายงานพบ มีการระบาดขึ้นที่นครสวรรค์ มีข้อน่าสังเกตว่ากาฬโรคมีกระบาดขึ้นในเมืองที่เป็นชุมทางของเส้นทางคมนาคม เช่น นครราชสีมา นครปฐม ลพบุรี นครสวรรค์ เป็นต้น

ถ้าจะพิจารณาถึงความแตกต่างในความสำเร็จของ 3 โรคนี้ โดยพิจารณาจากความสนใจ และการดำเนินงานของผู้ปกครอง จากการศึกษาพบว่าผู้ที่มิหน้าที่เกี่ยวข้องให้ความสนใจต่อการเกิดโรคระบาดทั้ง 3 โรคนี้ ในฐานะที่

เป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องเผชิญและเร่งเห็นความสำคัญว่า ถ้าหากสามารถลดอัตราการเกิดโรคเหล่านี้ได้ ราษฎรจะมีอัตราตายน้อยลง ในขณะที่ประเทศกำลังปรับปรุงในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ 5 ด้วยอัตรางบประมาณที่มีอยู่ จึงมุ่งให้ความสนใจกับโรคระบาด 3 โรคนี้ แต่โรคอื่น ๆ ก็มีรายงานความพยายามในการดูแลและให้ความสนใจเช่นกัน ต่อมา เมื่อมีการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับโรคและสาธารณสุขดีขึ้น จะพบว่าวิธีการควบคุมโรค ทั้งในด้านการรักษาและป้องกันมีมากขึ้น อาทิเช่น การใช้ความรู้ในทางสุขศึกษาช่วยให้ราษฎรเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดโรคและการป้องกันโรค ตลอดจนการใช้สถิติพยากรณ์โรคให้เป็นประโยชน์ เป็นต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กาฬโรคเป็นโรคระบาดที่มีความร้ายแรง ในลักษณะที่เป็นโรคใหม่ ยังไม่มีผู้ใดรู้จักวิธีการรักษาและป้องกันอย่างแท้จริง จะพิจารณาได้จาก ความสม่ำเสมอของรายงานเกี่ยวกับเกี่ยวกับกาฬโรค และองค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงให้ความสนใจสั่งให้ข้าราชบริพารและผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องดูแลป้องกัน ในการศึกษาแล้วยังไม่สามารถวิเคราะห์ตัวเลขหาอัตราตายเปรียบเทียบกันของทั้ง 3 โรคนี้มาได้ แต่จากการศึกษาลักษณะของรายงานเกี่ยวกับโรคต่าง ๆ มีข้อน่าสังเกตว่า กาฬโรคมีความสำคัญในเมืองที่เป็นชุมทางค้าขายตั้งได้กล่าวมาแล้ว ในขณะที่อหิวาตกโรคมีความสำคัญในขอบเขตที่กว้างกว่าการระบาดของกาฬโรค อหิวาตกโรคจะระบาดอยู่ทั่วประเทศ อัตราตายและความรุนแรงของโรคก็มีอยู่มาก เช่นเดียวกับไข้ทรพิษก็มักพบระบาดได้ทุกพื้นที่ ความรุนแรงของโรคจะน้อยลงกว่าอหิวาตกโรค เพราะเป็นโรคที่บางคนมีภูมิคุ้มกัน ดังนั้นคนที่รับเชื้อทุกคนจะมีความรุนแรงของการเกิดโรคแตกต่างกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองก็ได้ให้ความสนใจต่อโรคทั้ง 3 โรคนี้ ถ้าพิจารณาจากกฎข้อบังคับในลักษณะของประกาศ พระราชบัญญัติที่ออกเกี่ยวกับโรค จะพบว่ากาฬโรคได้รับความสนใจมากกว่า มีประกาศตั้งด่านกักกาฬโรคสม่ำเสมอในช่วงรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ความรุนแรงของกฎข้อบังคับก็มีมากกว่าโรคอื่น ๆ ในด้านของราษฎร กฎข้อบังคับเกี่ยวกับกาฬโรคจะมีรายงานการต่อต้าน

อาทิเช่นไม่รายงานผู้ป่วย บกปิด เกรงบ้านตัวเองจะถูกเผา หลบหนีออกจากพื้นที่ เป็นต้น

จากการศึกษา เกี่ยวกับการแพร่ระบาดของโรคระบาดทั้งสาม คือ กาฬโรค อหิวาตกโรค และใช้ทรพิษานสังคมไทย จะพบว่าผู้ปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จะเน้นถึงการป้องกันการเกิดโรคมกกว่าการพยายามรักษาเมื่อโรคนี้เกิดขึ้นแล้ว สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นอาจเนื่องมาจากความรู้ทางการแพทย์แผนตะวันตกที่เข้ามาสู่สังคมไทย ทำให้ทราบว่า การเกิดโรคมักได้เกิดจากผลกระทบหรืออำนาจของสิ่งลึกลับที่ไม่สามารถจะแก้ไขได้ แต่เกิดจากเชื้อโรคซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ซึ่งมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น โรคจึงเป็นสิ่งที่ป้องกันได้

ขณะเดียวกัน ความคิดเกี่ยวกับความสำคัญของพลเมืองในฐานะที่เป็นกำลังสำคัญในการป้องกันประเทศ และเป็นผู้เพิ่มรายได้ให้แก่รัฐ โดยการเสียภาษีอากร อาจเนื่องมาจากสาเหตุทั้ง 2 ประการนี้ จึงทำให้ผู้ปกครองให้ความสำคัญในการจัดการป้องกันโรคให้แก่ราษฎร โดยจะเห็นได้จาก การออกพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพฯ พ.ศ. 2440 โดยนับเป็นจุดเริ่มของการรักษาความสะอาดของบ้านเมือง เพื่อป้องกันมิให้เกิดโรคระบาด และนับจากนั้นเป็นต้นมา รัฐจะเริ่มเข้ามาจัดการป้องกันโรคระบาดอย่างเป็นระบบมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเริ่มจากภายในกรุงเทพฯ ก่อน และต่อมาจะเริ่มขยายออกไปสู่หัวเมือง

แต่การพยายามจัดการของรัฐในระยะแรกนี้ ยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากการขาดแคลนงบประมาณ เนื่องจากในระยะนั้นเป็นระยะของการเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศ ทำให้งบประมาณถูกนำไปใช้ในส่วนต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก จึงทำให้การขยายงานจัดการป้องกันโรคระบาดออกสู่ภูมิภาคเป็นไปได้ช้า

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 งานทางด้านสาธารณสุข จะถูกจัดเป็นนโยบายที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การขยายงานเข้าสู่ภูมิภาคโดยรัฐบาลประชาธิปไตย จะเน้นนโยบายขยายการรักษาโรค ออกไปสู่ภูมิภาค โดยการสนับสนุนให้สร้างโรงพยาบาลในต่างจังหวัดเพิ่มมากขึ้น

ความพยายามของผู้ปกครอง นับตั้งแต่รัชกาลที่ 5 และข้าราชการ
ของพระองค์ในอันที่จะลดอัตราตายของพลเมือง จากการเกิดโรคระบาด ซึ่ง
ผู้ปกครองตระหนักดีว่า บั่นทอนคุณภาพและจำนวนพลเมือง ซึ่งเป็นกำลังสำคัญใน
การพัฒนาประเทศซึ่งกำลังถูกคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก (อังกฤษ, ฝรั่งเศส)
นั้น แม้จะมีความตั้งใจจริงและได้จัดการอย่างเป็นรูปธรรมหลายประการก็ตาม
แต่พบว่า โรคระบาดร้ายแรงทั้ง 3 โรคนี้ ยังคงระบาดอยู่ในสังคมไทยตลอด
ช่วงเวลาการศึกษา อาจเป็นเพราะอุปสรรคหลายประการ ได้แก่ การที่พลเมือง
ยังขาดความรู้ความเข้าใจในความสำคัญของการเกิดโรคระบาด ความหละหลวม
ของระบบราชการ ความไม่ลงรอยกันระหว่างผู้มีอำนาจ และอื่น ๆ จึงเป็น
สาเหตุให้พัฒนาการของการป้องกันโรคดำเนินไปได้ช้ากว่าที่ควรจะเป็น